

SIİRT KENTİNİN MORFOLOJİK EVİRİMİ: SÜREKLİLİK VE KOPUŞ DİNAMİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

15

Esra ŞIRKI ¹, Nur Selcen KARAASLAN ²

¹ Siirt Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
esra.yavic@siirt.edu.tr

² Siirt Üniversitesi, Mimarlık Bölümü,
selcen.karaaslan@siirt.edu.tr

ÖZET

Kentsel morfoloji, kentlerin yapılı çevreleri ile sosyo-kültürel, tarihi ve ekolojik faktörler arasındaki etkileşimi incelemektedir. Bu çalışma, Siirt'in geleneksel, göç sonrası ve modernleşme etkisiyle oluşan üç farklı yerleşim dokusunu analiz ederek, zamansal katmanlar arasındaki süreklilik ve kopuşları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın yöntemini niteliksel analiz, tipo-morfolojik analiz, CBS tabanlı haritalama oluşturmaktadır. Her bir yerleşim dokusu, sokak ağı, yapı yoğunluğu, parsel düzeni ve açık alan sistemleri açısından karşılaştırılarak, kentsel form üzerindeki süreklilik ve kopuş dinamikleri analiz edilmiştir. Tarihsel haritalar ve saha gözlemleri, zamansal değişimin kentsel morfoloji üzerindeki etkilerini anlamak için kullanılmıştır. Ayrıca, morfolojik sınıflandırma süreçleri, farklı dokuların işlevsel ve geometrik özelliklerini belirlemek amacıyla istatistiksel ve mekânsal analizlerle desteklenmiştir. Analiz bulguları, Siirt'in farklı zamansal katmanlarında meydana gelen mekânsal değişimleri ve bu değişimlerin kentin kimliği üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçların, kentsel morfoloji literatürüne, farklı dönemlerde oluşmuş mekânsal katmanların karşılaştırmalı analizi yoluyla teorik ve metodolojik katkılar sağlaması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, geleneksel dokunun modernleşmeye uyumu, göçlerin kentsel forma etkileri ve modernleşmenin kentsel morfolojiyi dönüştürücü gücü incelenmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma, kentsel morfolojinin tarihsel ve mekânsal analizine yönelik kapsamlı bir çerçeve sunarak, Siirt gibi yerel dinamikleri güçlü olan kentler için örnek bir yöntem geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma ile, Siirt'in özgün kentsel morfolojisinin korunması ve geliştirilmesi için öneriler sunulması, çalışma çıktılarının, gelecekte yapılacak çalışmalar için benzer özelliklere sahip Anadolu kentlerine yönelik çıkarımlar sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Morfoloji, Mekânsal Analiz, Siirt, Tarihsel-Coğrafi Yaklaşım, Yerleşim Dokusu

1. GİRİŞ

Kentlerde yapılacak morfolojik analizlerde bina, cadde, açık alan ve parseller gibi fiziksel öğeler ile bunların tarihsel değişimi önemli bir rol oynar. Parsel ve binaların oluşturduğu karakteristikler, kent formu ve yoğunluğunu tanımlarken aynı zamanda kentsel, sosyal ve ekonomik yapıyı da yansıtır. Bu öğeler sürekli değişim ve dönüşüm içerisindedir; ancak bu değişimin hızı ve biçimi genellikle ekonomik ve kültürel dinamiklere bağlıdır (Moudon, 1997). Bu çalışma, Siirt'in geleneksel, göç sonrası ve modernleşme etkisiyle oluşan üç farklı yerleşim dokusunu analiz ederek, zamansal katmanlar arasındaki süreklilik ve kopuşları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Geleneksel kent dokusu, Siirt'in tarihi çarşısı ve çevresinde, organik sokak düzeni, avlulu konut tipolojileri ve dar parsel yapılarıyla karakterize edilmektedir. Bu alan, kentin kültürel mirasının fiziksel bir yansımasıdır. 1990'lardan sonra terör nedeniyle gerçekleşen zorunlu göç dalgası, kentin çeperlerinde düzensiz yapılaşma ve düşük kaliteli konut stoku ile öne çıkan ikinci bir yerleşim dokusu oluşturmuştur. Son olarak, 2020 sonrası İlisu baraj yapımı sonrası yerinden edilen insanlar ve Siirt Üniversitesi'nin etkisiyle kuzeyde planlı bir şekilde gelişen modern konut alanları, kentin üçüncü morfolojik katmanını temsil etmektedir.

Kentsel morfolojide tarihsel-coğrafi yaklaşım, bu çalışmanın temel metodolojik çerçevesini oluşturmaktadır. M.R.G. Conzen tarafından geliştirilen ve J.W.R. Whitehand tarafından geliştirilen yaklaşım, kentsel formun tarihsel gelişimini analiz etmeye odaklanmaktadır. Conzen, kentsel dokuyu yapı parselleri, arazi kullanımı ve sokak sistemleri gibi bileşenlere ayırarak incelerken, Whitehand, tarihsel-coğrafi yaklaşımı şehir planlama süreçlerine entegre ederek kapsamını genişletmiş ve bu yöntemin uygulama alanlarını çeşitlendirmiştir (Whitehand, 1981). Türkiye'de kentsel morfoloji alanına önemli katkılar sunan Kubat'ın Antakya ve Konya gibi farklı kentsel dokuların karşılaştırılmasına dair çalışmaları, farklı tarihsel ve kültürel etkilerin kentsel morfolojiye katkısını ortaya koymaktadır (Kubat & Topçu, 2009). Ünlü'nün Mersin yerleşik bölgesindeki kentsel yayılmanın nedenleri ve bunun şehir planlarıyla uyumu üzerine yaptığı incelemeler, bu sürecin önemli bir yönünü açığa kavuşturmuştur (Ünlü, 2007). Literatürde yer alan bu öncü çalışmalar, Siirt gibi farklı katmanlara sahip kentlerin dönüşüm süreçlerini anlamak için değerli bir referans oluşturmaktadır.

2. KENTSEL MORFOLOJİ

Kentsel morfoloji, en genel ifadeyle kentsel biçimlerin incelenmesi olarak tanımlanmakta ve bu bağlamda "kentsel form üzerine çalışma" şeklinde kavramsallaştırılmaktadır (Larkham ve Jones, 1991). Bu disiplin, sokaklar, parseller ve yapılar gibi temel fiziksel bileşenlerin bir araya gelerek oluşturduğu kentsel örüntüleri ele almaktadır (Oliveira, 2016). Moudon (1997), bu tanıma daha da derinleştirerek, kentsel morfolojinin kenti yaşayan bir organizma gibi değerlendirdiğini ve fiziksel çevredeki tüm dönüşüm süreçlerini hem analiz nesnesi hem de bağlam olarak ele aldığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, kentlerin nasıl biçimlendiğini ve zaman içinde nasıl evrildiğini incelemeyi amaçlarken, aynı zamanda genel morfolojik ilkelerin farklı mekânsal bağlamlarda nasıl işlediğini açıklamaya çalışır. Son yıllarda, kentsel morfolojinin tanımına ve kapsamına ilişkin akademik tartışmaların daha da yoğunlaştığı gözlemlenmektedir (Moudon, 1997). Bu

çerçevede, kentsel morfoloji yalnızca biçimsel öğeleri betimlemekle kalmaz, aynı zamanda bu öğelerin tarihsel süreklilik ve değişim içindeki ilişkilerini anlamaya çalışmaktadır.

Kentsel morfoloji, yapı ölçeğinden başlayarak yerleşim dokusuna kadar uzanan fiziksel oluşum ve dönüşüm süreçlerini tarihsel bağlamda ele alan, mekânsal kimliği analiz etmeye odaklanan bir araştırma alanıdır (Topçu, 2018). Bu disiplin, şehir coğrafyasının temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir ve özellikle Almanya'da akademik önemini hâlâ büyük ölçüde korumaktadır (Whitehand, 1986). Kentsel morfoloji, sokaklar, yapı adaları ve binalar gibi fiziksel unsurların oluşturduğu mekânsal düzeni analiz eden; bu yapılar aracılığıyla kentin tarihsel gelişimini, dönüşümünü ve toplumsal yapısını inceleyen disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Kent, bileşenleriyle birlikte sürekli bir değişim süreci içindedir ve kentsel morfoloji, bu değişim dinamiklerini çözümlyerek kentsel yapının işleyişini anlamayı hedeflemektedir (Küçük, 2014, s.7). Bu kapsamda, kentsel morfolojinin yalnızca fiziksel öğelerin analizine değil, aynı zamanda bu öğelerin ardındaki tarihsel, toplumsal ve kültürel dinamiklere odaklanan çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Farklı coğrafi ve düşünsel arka planlara sahip üç ana yaklaşım doğrultusunda şekillenmiştir.

Kentsel morfoloji alanındaki temel yaklaşımlar, tarihsel olarak İngiliz, İtalyan ve Fransız okulları olmak üzere üç ana okulun öncülüğünde şekillenmiştir: Bu okullar, kurucularının akademik geçmişleri ve içinde buldukları çevre doğrultusunda, kentsel biçimi farklı perspektiflerden ele almışlardır. İngiliz Okulu, kentsel formu coğrafi temelli analizlerle değerlendirirken; İtalyan Okulu daha çok mimari biçimlenişe odaklanmış, Fransız Okulu ise kent morfolojisini sosyolojik çerçeve üzerinden incelemiştir. Bu üç yaklaşım, ilerleyen yıllarda geliştirilen morfolojik teorilere yön vererek, disiplinin kuramsal altyapısını oluşturmuştur (Moudon, 1997, s. 8). Çalışmaya konu olan Siirt kenti, farklı dönemlerde şekillenmiş geleneksel yerleşim dokusu, zorunlu göçlerin etkisiyle ortaya çıkan yeni yerleşme alanları ve güncel planlama yaklaşımlarına dayalı gelişme bölgeleri, kentin morfolojisinde belirgin bir katmanlaşmayı ortaya koymaktadır.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, Siirt kentinin farklı dönemlerde gelişen üç yerleşim bölgesinde kentsel morfolojik dönüşümün biçimsel ve işlevsel boyutlarını karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Geleneksel merkez, 1990 sonrası göçlerle oluşan geçiş dönemi yerleşim bölgesi ve 2020 sonrası gelişen planlı konut alanları olmak üzere üç farklı morfolojik katman belirlenmiş ve her biri üzerinde şekil-zemin ilişkisi, fonksiyonel dağılım, kat adedi ve form faktörü olmak üzere dört temel analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada öncelikle Siirt Belediyesi'ne ait 2016 tarihli halihazır harita ve güncel uydu görüntüleri kullanılarak analiz bölgelerine ilişkin veriler güncellenmiştir. Bu süreçte yapı kütleleri, yol ağı, parsel sınırları ve açık alanlar QGIS yazılımı aracılığıyla vektörleştirilmiş ve tematik katmanlara ayrılmıştır. Üretilen veriler, üç yerleşim bölgesinde gerçekleştirilen saha gözlemleri ve çekilen fotoğraflarla doğrulanmıştır.

Şekil-zemin analizi kapsamında, yapı kütlesi ile açık alanlar arasındaki oransal ilişki değerlendirilmiş, her bölgedeki yapı alanları ve zemin alanları toplam yüz ölçümüne göre karşılaştırılmıştır. Bu analiz ile yerleşim dokularının geçirgenlik ve kompaktlık düzeyleri ortaya konmuştur. Fonksiyonel dağılım analizinde, yapıların işlevlerine göre sınıflandırılması yapılmış; konut, ticaret, kamu hizmeti ve boş parsel gibi kullanım türleri

tanımlanarak mekânsal dağılımları haritalanmıştır. Kat adedi analizinde, saha çalışmalarıyla belirlenen yapı yükseklikleri vektör verisine işlenmiş, bu sayede yapı yoğunluğu ve yükseklik eğilimleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Form faktörü analizinde ise her yapı için plan düzleminde biçimsel verimlilik değerlendirilmiştir. Bu amaçla her bir bina için Form Faktörü = Alan / (Uzun Kenar × Kısa Kenar) formülü uygulanmıştır. Elde edilen değerler, yapıların geometrik düzenliliğini ve kompaktlık düzeyini nicel olarak ortaya koymuş; özellikle geleneksel organik doku ile planlı yerleşimler arasındaki biçimsel farklılıkların karşılaştırılmasına olanak sağlamıştır.

Tüm analizler sonucunda, her bir yerleşim bölgesinin morfolojik yapısı sayısal ve mekânsal olarak değerlendirilmiş; elde edilen bulgular görsel haritalar ve saha verileriyle desteklenerek kentteki dönüşüm dinamikleri çok boyutlu bir yaklaşımla ortaya konmuştur.

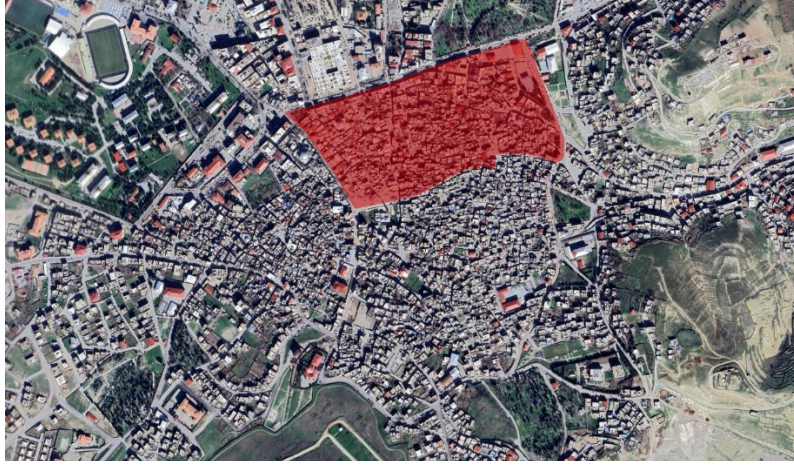
4. ÇALIŞMA ALANI VE SİİRT'İN KENTSEL GELİŞİMİ

Araştırmada Siirt kentinde üç çalışma alanı belirlenmiştir. Siirt ili, tarihsel süreç içerisinde coğrafi konumu ve sosyo-kültürel yapısıyla şekillenen özgün bir kentsel gelişim sergilemiştir. Geleneksel yerleşim dokusu, topoğrafyanın belirleyici olduğu bir yapı sunarken, dar sokaklar ve avlulu konut tipolojileri ile tarihî kent merkezinde özgün bir morfoloji oluşmuştur. Özellikle Cumhuriyet dönemi sonrası imar hareketleriyle birlikte kentsel alan genişlemiş, modern yerleşim birimleri eski dokuya eklenmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan zorunlu göçler, kent merkezinde plansız yapılaşmayı artırarak mekânsal bütünlüğü zedelemiş ve kent batı aksında büyümeye başlamıştır. Günümüzde ise Siirt'te hem geleneksel dokunun korunması hem de çağdaş yaşam ihtiyaçlarına yanıt verecek yeni kentsel düzenlemeler yapılmaktadır. Bu bağlamda 1. Çalışma Alanı geleneksel yerleşim dokusunun yer aldığı "Tarihi Merkez", 2. Çalışma Alanı bahçelievler dokusunun bulunduğu "Geçiş Dönemi Yerleşim Alanı" ve 3. Çalışma Alanı da "Yeni Yerleşim Alanı"ni tariflemektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanları genel yerleşim

Çalışma alanlarının ilki Siirt kentinin ilk yerleşim yerlerinden olan Tarihi Merkez'de ticari alanlar, dini mekanlar ve konut alanları yer almakta ve genellikle iki ve üç katlı yapıların olduğu geleneksel bir doku bulunmaktadır (Şekil 2-4).

Şekil 2. Tarihi Merkez genel görünüm

İkinci çalışma alanı olan Yeni Yerleşim Alanı'nda, başlangıçta bahçeli ve müstakil evlerin inşa edildiği planlı bir yerleşim alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapılaşma, dönemin imar planı revizyonlarıyla desteklenmiş ve mahalle, Siirt'in diğer bölgelerine kıyasla daha düzenli bir dokuya sahiptir (Şekil 5-7).

Şekil 3. Tarihi Merkez sokak görünüşü

Şekil.4 Tarihi Merkez sokak görünüşü

Şekil 4. Geçiş Dönemi Yerleşim Alanı genel görünüm

Şekil 5. Geçiş Dönemi Yerleşim Alanı sokak görünüşü **Şekil 6.** Geçiş Dönemi Yerleşim Alanı sokak görünüşü

“Yeni Yerleşim Alanı” ise üçüncü çalışma alanı olup kentin en batısında yer almakta ve konut sitelerinin yoğun olarak bulunduğu ve halen de inşa sürecinin devam ettiği bir dokuya sahiptir (Şekil 8-10).

Şekil 7. Yeni Yerleşim Alanı genel görünüm

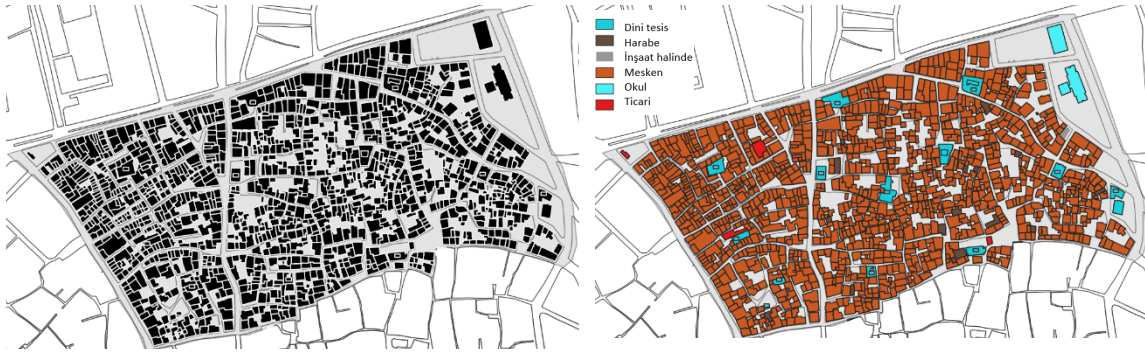
Şekil 8. Yeni Yerleşim Alanı sokak görünüşü **Şekil 9.** Yeni Yerleşim Alanı sokak görünüşü

5. BULGULAR

Bu bölümde, Siirt kentinin üç farklı morfolojik katmanını temsil eden çalışma alanlarında gerçekleştirilen mekânsal analizlerin bulguları sunulmaktadır.

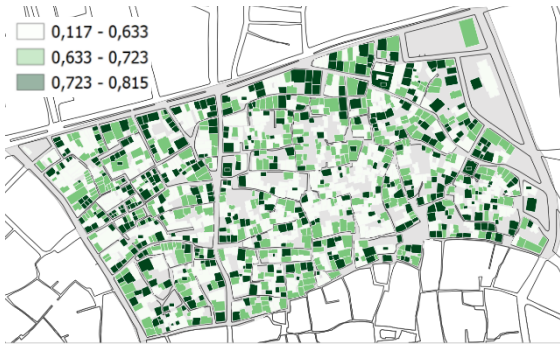
5.1. Tarihi Merkez

Kentsel morfolojik yapıyı analiz etmeye yönelik olarak, tarihi merkezde yer alan çalışma alanı için doluluk-boşluk oranı, fonksiyonel dağılım, form faktörü ve kat adedi analizleri gerçekleştirilmiş; bu analizlere ilişkin bulgular aşağıda sunulmuştur (Şekil 11-14).

Şekil.11 Tarihi merkez doluluk boşluk analizi

Şekil.12 Tarihi merkez fonksiyonel dağılım analizi

Şekil.13 Tarihi merkez form faktör analizi

Şekil.14 Tarihi merkez kat yüksekliği analizi

Yapılan şekil-zemin analizine göre, tarihi merkezdeki yapı kütleleri alanın yaklaşık %58,37'sini kaplamaktadır. Elde edilen veriler, yapıların açık alanlara göre daha yoğun şekilde konumlandığını ve yerleşimin kompakt bir dokuya sahip olduğunu göstermektedir. Şekil 11'de siyah tonlarla temsil edilen doluluk oranı, geçirgenliği sınırlayan fakat süreklilik arz eden geleneksel bir kentsel örüntü ortaya koymaktadır. Organik sokak ağı ve dar parsel yapısı, mekânın yaya odaklı kullanımını desteklemektedir. Ancak bu yüksek yoğunluk, kamusal açık alanların sınırlı olmasına ve doğal havalandırma ile gün ışığı alımının azalmasına neden olmaktadır. Bu durum, mikroklimatik koşullarda belirginleşen yerel ısı etkileri ve gölgeleme gibi konularda özgün kentsel tasarım yaklaşımlarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Fonksiyonel dağılım analizine göre, tarihi merkez ağırlıklı olarak konut işlevi ile karakterize edilmektedir. Şekil 12'de kahverengi tonlarla gösterilen meskenlerin yerleşimin büyük kısmını kaplaması, bu bölgenin büyük ölçüde monofonksiyonel bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Dini yapılar ve eğitim kurumları ise daha sınırlı ve dağınık şekilde dağılmış olup, alanda sosyal işlevselliği destekleyen noktalar olarak değerlendirilebilir. Ticari yapılar genellikle ana ulaşım aksları çevresinde konumlanmakta ve geçiş yollarında odaklanmaktadır. Bunun yanında, harabe ve inşa halindeki yapılar, mevcut dokunun sürekliliğini kesintiye uğratma potansiyeline sahiptir. Bu yapıların yeniden işlevlendirme yoluyla bütünlük bir yapıya dahil edilmesi hem fiziksel bütünlük hem de sosyal sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır.

Form faktörü analizinde, yapıların geometrik kompaktlık düzeyleri sayısal olarak değerlendirilmiştir. Bu amaçla her bir yapı için Form Faktörü = $4\pi A / P^2$ formülü kullanılmış, Şekil 13'te sunulan analiz sonuçlarına göre yapıların büyük bir kısmı 0,117 ile 0,723 arasında değerler göstermiştir. Bu aralık, düzensiz ve uzamış

yapı formlarının baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle eğrisel kenarlara sahip, iç avlulu geleneksel konut biçimlerinin hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır. 0,723'ün üzerindeki yüksek kompaktlık değerlerine sahip yapılar sınırlı sayıda olup, genellikle kareye yakın, iç avlu içermeyen yapı örneklerini temsil etmektedir. Analiz bulguları, geleneksel dokunun organik gelişim sürecine bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğini ve bu morfolojik yapının kentsel geçirgenlik, gölgeleme ve yaya deneyimi gibi açılardan belirgin bir karakter taşıdığını göstermektedir.

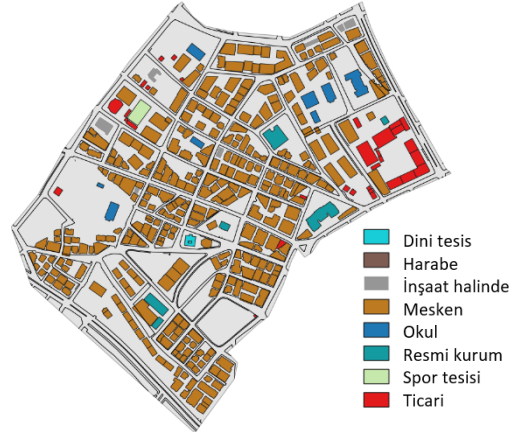
Şekil 14'te sunulan kat yüksekliği analizine göre, tarihi merkezdeki yapıların büyük çoğunluğu 1 ila 2 katlıdır. Bu yapılar, dar parseller ve organik sokak örüntüsüyle birlikte değerlendirildiğinde, yaya ölçeğinde algılanabilir bir kent dokusu sunmaktadır. Bununla birlikte, belirli bölgelerde (özellikle kuzeybatı aksları ve ana ulaşım yolları çevresi) 5 kat ve üzeri yapılara da rastlanmaktadır. Bu tür yapılar, büyük ölçüde yapılaşma baskısının artması ve dönüşüm süreçleriyle ilişkilendirilebilir. Yüksek yapılar, tarihi dokunun silüetine ve mikroklimatik dengelerine olumsuz etkiler yaratma potansiyeli taşımaktadır. Kat yüksekliğindeki çeşitlilik, bölgedeki yapı stokunun parçalı ve dönüşüme açık yapısını yansıtmakta; koruma-kullanma dengesi çerçevesinde planlama müdahalelerine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

5.2. Geçiş Dönemi Yerleşim Bölgesi

Kentsel morfolojik dönüşümün biçimsel ve işlevsel boyutlarını değerlendirmek amacıyla, geçiş dönemi yerleşim bölgesine ilişkin olarak doluluk-boşluk oranı, fonksiyonel dağılım, form faktörü ve kat adedi analizleri gerçekleştirilmiş; elde edilen veriler aşağıda sunulmuştur (Şekil 15-18).

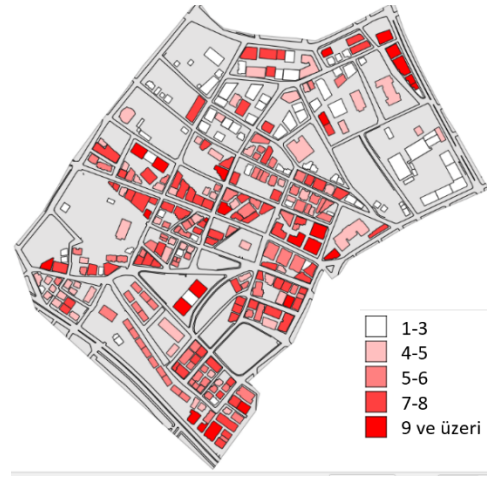
Şekil.15 Geçiş dönemi yerleşim bölgesi doluluk boşluk analizi

Şekil.16 Geçiş dönemi yerleşim bölgesi fonksiyonel dağılım analizi

Şekil.17 Geçiş dönemi yerleşim bölgesi form faktör analizi

Şekil.18 Geçiş dönemi yerleşim bölgesi kat yüksekliği analizi

Şekil 15'te sunulan geçiş dönemi yerleşim bölgesinin şekil-zemin analizine göre, yapıların zemin üzerindeki kaplama oranı yaklaşık %30'dur. Bu oran, alanın orta düzeyde yapı yoğunluğuna sahip olduğunu ve yüksek geçirgenlik sunduğunu göstermektedir. Yerleşimde yapılar genellikle tekil ya da çoklu apartman blokları biçiminde konumlanmakta; bu bloklar tanımlı açık alanlar ve yeşil boşluklarla çevrelenmiş durumdadır. Alanın morfolojik yapısı, tarihi merkezle karşılaştırıldığında daha düzenli ve kısmen planlı bir örüntü sunmaktadır. Yapı blokları arasındaki boşluklar, doğal havalandırma, gün ışığı erişimi ve yeşil alan kullanımı açısından olumlu katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, mahalle ölçeğinde eğitim, ibadet ve rekreasyon işlevlerine yönelik sosyal donatı alanlarının yerleştirildiği görülmektedir. Bu özellikleriyle geçiş dönemi yerleşim bölgesi, yarı-planlı, düşük-orta yoğunluklu ve site tipi yapılaşma eğilimi gösteren bir morfolojik karaktere sahiptir.

Şekil 16'da gösterilen fonksiyonel dağılım analizine göre, geçiş dönemi yerleşim bölgesi ağırlıklı olarak konut işlevi ile tanımlanmaktadır. Konut alanları geniş bir yüzey kaplamakta olup, yerleşimin temel mekânsal karakterini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kamusal işlevler dengeli bir biçimde alana entegre edilmiştir. Eğitim yapıları, dini tesisler, resmî kurumlar ve spor alanları mahalle geneline dağılmış biçimde yer almakta; bu da sosyal donatılara erişimi kolaylaştırmaktadır. Ticari birimler ise ana ulaşım aksları boyunca konumlanmış, böylece mahallenin işlevsel çeşitliliği desteklenmiştir. Bu dağılım, işlevler arası bütünleşme açısından dengeli bir kentsel organizasyon sunmaktadır.

Form faktörü analizine göre, geçiş dönemi yerleşim bölgesindeki yapıların çoğu düzenli ve kompakt geometrilere sahiptir. Şekil 17'de görüleceği üzere form faktörü = $4\pi A / P^2$ formülü ile yapılan değerlendirmede yapıların büyük kısmının 0.0535 ile 0.0709 arasında değerler gösterdiği belirlenmiştir. Bu aralık, yapıların geometrik olarak dengeli ancak sınırlı kompaktlık düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Yapılar ağırlıklı olarak dikdörtgensel bloklar veya modüler site tipi birimler şeklinde organize edilmiştir. Açık yeşil tonların sınırlı olması, düzensiz veya organik formlara nadiren rastlandığını ortaya koymakta; böylece alanın homojen ve yapısal olarak okunabilir bir kentsel doku sunduğu anlaşılmaktadır. Bu özellik,

Şekil.21 Yeni yerleşim bölgesi form faktör analizi

Şekil.22 Yeni yerleşim bölgesi kat yüksekliği analizi

Yeni yerleşim bölgesinde gerçekleştirilen şekil-zemin analizine göre, Şekil 19'da görüldüğü gibi yapı kütleleri toplam alanın yaklaşık %8,67'sini kaplamaktadır. Bu oran, yapılaşmanın oldukça seyrek olduğu izlenimini verse de bölgenin yüksek katlı, blok tipli ve site düzenine sahip bir yerleşim modeliyle gelişmiş olması bu oranın farklı biçimlerde yorumlanmasını gerektirmektedir. Yapılar kompakt zemin oturmuna sahip olup, dikeyde yüksek hacimli bir yapılaşma sergilemektedir. Aynı zamanda açık alan sistemi geniş tutulmuş; peyzaj alanları, otoparklar ve çocuk parkları gibi ortak kullanıma açık donatılar yerleşimin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ada/parsel bazlı, çok bloklu ve güvenli site modeli, bu morfolojik yapının temelini oluşturmaktadır. Bu yerleşim düzeni, konut kalitesi, sosyal donatıya erişim ve çevresel konfor açısından olumlu etkiler yaratmakla birlikte; uzun yaya mesafeleri, toplu taşımaya entegrasyon güçlükleri ve kentsel yayılma gibi planlama ölçekli sorunlara da işaret etmektedir.

Fonksiyonel dağılım analizine göre, yeni yerleşim bölgesi ağırlıklı olarak konut işlevi ile tanımlanmaktadır. Şekil 20'de konut alanları, yerleşimin temel mekânsal bileşenini oluşturmakta; eğitim ve dini yapılar ise bu dokunun içerisine planlı biçimde entegre edilmiştir. Bu fonksiyonlar genellikle ana ulaşım akslarına ve merkezi geçiş noktalarına yakın konumlandırılmış olup, bu durum sosyal hizmetlere erişimi kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte, ticaret, sağlık veya kültür gibi bazı temel kentsel işlevlere bölgede rastlanmaması, alanın henüz tamamlanmamış bir kentsel bütünlük sunduğunu ve mekânsal canlılık açısından sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, özellikle karma kullanım alanlarının eksikliği bağlamında, ulaşım bağımlılığı ve tek işlevli yaşam senaryoları gibi kentsel sorunlara zemin hazırlayabilir.

Form faktörü analizine göre, yapıların büyük çoğunluğu kompakt ve düzenli geometrilere sahiptir. Şekil 21'de Form Faktörü = $4\pi A / P^2$ formülüyle yapılan değerlendirmede, yapıların büyük bölümünün 0.721 ile 0.844 arasında değerler gösterdiği belirlenmiştir. Bu yüksek kompaktlık oranları, yapıların geometrik olarak tutarlı, enerji verimliliği açısından elverişli ve morfolojik açıdan bütünlüklü bir biçime sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Harita verilerinde baskın olarak koyu ve orta yeşil tonların yer alması, alanın düzenli, dikdörtgensel bloklardan oluştuğunu ve homojen bir yerleşim örüntüsüne sahip olduğunu göstermektedir.

Bu yapılaşma biçimi, yalnızca biçimsel bütünlük değil, aynı zamanda planlı gelişim ve tekrarlayan mimari karakteristikler açısından da dikkat çekicidir.

Kat yüksekliği analizine göre, yeni yerleşim bölgesi yüksek katlı yapıların baskın olduğu bir morfolojik yapıya sahiptir. Şekil 22'de yapıların büyük çoğunluğu 5 ile 12 kat arasında değişen yüksekliklere sahiptir. Harita verilerine göre, özellikle 9 ila 12 kat aralığında olan yapıların yerleşim geneline yayıldığı gözlemlenmektedir. Bu dikey büyüme eğilimi, alanın yoğun konut ihtiyacını karşılamak, arazi kullanımını optimize etmek ve site tipi yaşam çevreleri oluşturmak gibi planlama hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Düşük katlı (1-4 kat) yapılara sınırlı ölçüde rastlanmakta; bu da bölgenin geleneksel konut dokularından belirgin şekilde ayrıldığını göstermektedir. Yüksek katlı blok yapılaşması, açık alan planlaması, toplu taşıma erişimi ve sosyal altyapı kapasitesi gibi planlama bileşenleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bölgenin kontrollü ama yoğun bir gelişim modeline dayandığı anlaşılmaktadır.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma, Siirt kentinin farklı tarihsel dönemlerde oluşmuş üç yerleşim katmanını karşılaştırmalı olarak inceleyerek, kentsel morfolojideki süreklilik ve kopuş dinamiklerini açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Tarihi merkez, geçiş dönemi yerleşim bölgesi ve yeni yerleşim bölgesi olmak üzere üç farklı mekânsal örüntü, şekil-zemin oranı, form faktörü, fonksiyonel dağılım ve kat yüksekliği analizleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu üç bölgenin karşılaştırmalı analizi aşağıdaki Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo.1 Farklı yerleşim bölgelerinin karşılaştırmalı analizi

Analiz Türü	Tarihi Merkez	Geçiş Dönemi Yerleşim Bölgesi	Yeni Yerleşim Bölgesi
Şekil-Zemin Oranı	%58,37 - Yüksek doluluk; kompakt, geçirgen olmayan doku	%30 civarı - Orta yoğunluk; açık alanlar mevcut	%8,67 - Düşük zemin kullanım; bloklu yüksek yapılaşma, geniş açık alan
Form Faktör	0,117-0,815 - Yoğunlukla düşük; düzensiz, organik formlar	0,053-0,070 - Orta-düşük değerler; çoğunlukla dikdörtgensel, modüler yapılar	0,721-0,844 - Yüksek; kompakt, düzenli blok geometrileri
Fonksiyonel Dağılım	Konut ağırlıklı; destekleyici işlevler dağınık ve sınırlı	Konut baskın; sosyal donatılar (okul, cami) yaygın ve dengeli konumlanmış	Konut odaklı; eğitim ve dini yapılar mevcut, fakat karma kullanım zayıf
Kat Yüksekliği	1-2 kat baskın; yer yer 5 kat ve üzeri var	5-9 kat baskın; bazı bölgelerde 9-12 kat arası yüksek bloklar	8-12 kat baskın; dikey yapılaşma ağırlıklı, düşük katlı yapı neredeyse yok

Elde edilen bulgular, her bir alanın oluştuğu dönemselsel bağlam ve planlama anlayışına göre farklılaşan mekânsal örüntüler sunduğunu ortaya koymaktadır; ancak bu gelişimin kent bütününde hem mekânsal süreklilik hem de morfolojik kopuşlar yarattığını göstermektedir. Tarihi merkez, yüksek doluluk oranı (%58,37), organik sokak yapısı, düşük kat yüksekliği ve düzensiz parsel formları ile kompakt ama geçirgenliği sınırlı bir doku sunmaktadır. Bu alanın geleneksel morfolojik karakteri, kültürel ve mekânsal süreklilik açısından önemli bir potansiyele sahip olmakla birlikte, güncel kent ihtiyaçlarına yanıt vermekte zorlandığı da gözlemlenmektedir.

Geçiş dönemi yerleşim bölgesi, tarihî dokudan ayrılan ancak henüz tam planlı bir kentsel model sunmayan ara bir karaktere sahiptir. Şekil-zemin oranı (%30), orta düzeyde kompaktlık (form faktörü ortalaması -0.06) ve 5-9 kat arası yapılaşma ile bu bölge, planlama müdahalelerinin sınırlı ama yönlendirici olduğu bir morfolojik katmanı temsil etmektedir. Fonksiyonel çeşitliliğin görece dengeli olması, bu alanın sosyal sürdürülebilirlik açısından görece avantajlarını ortaya koymaktadır.

Yeni yerleşim bölgesi ise düşük doluluk oranı (%8,67), yüksek form faktörü değerleri (0.721-0.844), tek işlevli ama düzenli konut odaklı planlama ve baskın yüksek yapılaşma eğilimi ile kentteki çağdaş gelişim eğilimlerinin yansımasıdır. Dikey yapılaşma, açık alan planlaması ve ada/parsel bazlı site tipi yerleşim modeli, mekânsal kaliteyi artırmakta; ancak fonksiyonel eksiklikler ve yaya/toplu taşıma entegrasyonu gibi konularda sınırlılıklar da barındırmaktadır.

Üç yerleşim katmanı arasındaki karşılaştırma, Siirt kentinde kentsel büyümenin tarihsel süreçte organikten planlıya, yataydan dikeye ve mono-fonksiyonellikten kontrollü çeşitliliğe doğru evrildiğini göstermektedir. Bu dönüşüm, morfolojik farklılıklar üretmekte ve kent içinde çok katmanlı bir mekânsal yapı oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Siirt'te sürdürülebilir ve dengeli bir kent gelişimi için aşağıdaki hususların dikkate alınması önerilmektedir:

- Tarihi merkez için koruma-kullanma dengesini gözetilen dönüşüm stratejileri geliştirilmelidir.
- Geçiş dönemi yerleşim bölgelerinde yapı stoku yenileme süreçleri, mevcut mekânsal dokuyu bozmadan yönlendirilmelidir.
- Yeni yerleşim alanlarında fonksiyonel çeşitlilik artırılmalı, yaya erişimi ve toplu taşıma entegrasyonu güçlendirilmelidir.

Bu çalışma, kentlerin morfolojik evrimini anlamaya yönelik olarak çok katmanlı bir değerlendirme çerçevesi sunmakta ve benzer yapısal dönüşüm süreçleri yaşayan diğer Anadolu kentleri için karşılaştırmalı analizlere zemin oluşturmaktadır.

7. KAYNAKÇA

- Kubaş, A. S, Topçu, M. (2009). Antakya ve Konya Tarihi Kent Dokularının Morfolojik Açından Karşılaştırılması. *International Journal of Human Sciences*, 6(2), 334-347.
- Küçük, E. (2014). *Experiencing Urban Morphology Development in Terms of Urban Property Relations: Cases from Historical Peninsula* (Master's thesis, İstanbul Teknik Üniversitesi).
- Larkham, P., Jones, A. N. (1991). *A Glossary of Urban Form* (Historical Geography Research Series No. 26). Urban Morphology Research Group, University of Birmingham.
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*, 1(1), 3-10.
- Oliveira, V. (2016). *Urban Morphology: An introduction To The Study of The Physical Form of Cities*. Springer.
- Topçu, M. (2018). Kentsel Yenileme Projeleri ile Değişen Mekânsal Kimlik; Konya Örneği. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, (II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul), 741-753.
- Ünlü, T. (2007). Mersin'in mekânsal biçimlenme süreci ve planlama deneyimleri. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22(3).

Whitehand, J. W. R. (1981). Conzenian Ideas: Extension and Development. In J. W. R. Whitehand (Ed.), *The urban landscape: Historical development and management. Papers by M. R. G. Conzen* (pp. 127-152). Academic Press.

Whitehand, J. W. R. (1986). Taking stock of urban geography. *Area*, 18(2), 147-151.